

ЛЕШНИЧКИ ШАНЧЕВИ

Прилог проучавању фортификације у првом српском устанку

Услед свог географско-стратегијског положаја, Подриње је у првом српском устанку имало веома значајну и скоро прворазредну улогу. На овој територији су се водили многи важни бојеви, почевши од боја на Свилеуви, као, по многим, прве организоване битке у устанку, фебруара 1804. године, па преко боја на Чокешини, битке на Мишару, борби под Шапцем, боја на Лозници, многобројних борби широм фронта на Дрини, до борбе на Засавици и слома устанка 1813. године.

Већ од самог почетка устанка војсковође предвођене Карађорђем увиделе су да је од виталног значаја за успех устанка спречавање турског продирања преко Дрине, односно формирање српског фронта на Дрини. Током јула 1804. године на Дрину одлазе Лука Лазаревић и Ђорђе Ђурчија.¹ Стабилизација фронта на Дрини је нераскидиво била повезана са успешним ратовањем око Шапца. Јануара 1806. године на Дрини су се налазили и Јаков Ненадовић и Карађорђе, који је у сукобу са војском капетана Видајића на пољу Ранитовача био рањен.

Током првог српског устанка, на дринском фронту су, мање или више, учествовале скоро све најзначајније војсковође, између осталих Јаков и Матија Ненадовић, Милош Обреновић, Сима Марковић, Лазар Мутап, Стојан Чупић, Јанко Катиг, прота Никола Смиљанић и други.

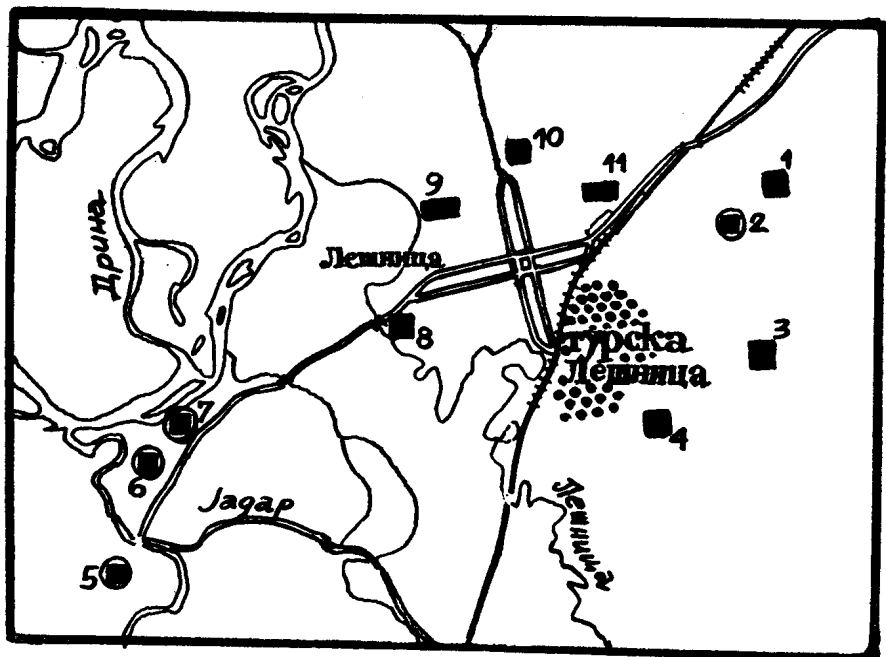
Насеља која је захватао фронт на Дрини била су честа мета напада било једне, било друге војске, зависно од ситуације, што је доводило до разарања и рушења, док је простор око њих био испуњен утврђењима и шанчевима. За ово тврђење најбољи је пример варошица Лешница, која је у то време, како у својим „Успоменама“ каже Милан Ђ. Милићевић, „... била ближе брду онамо ка Видојевици...“²

Лешница је од битке на Чокешини, марта 1804. године, па скоро до самог слома устанка, 1813. године, са својом околином била поприште честих сукоба. Ово је нарочито дошло до изражаја 1806. и 1807. године, када је требало пресећи сваку помоћ од турске стране опседнутом Шапцу, као и последње године устанка, када је српски отпор слабио, а турска војска у све већем броју прелазила Дрину. Наиме, тек августа 1813. године Лешница, у којој „... је било 5—600 људи, највише Поцераца и не-

¹ Владимир Стојанчевић, *Шабац у прошлости*, 2, Шабац, 1980, стр. 22.

² Милан Ђ. Милићевић, *Успомене (1835—1855)*, Београд, 1952, стр. 111.

што Мачвана са 4 топа, под управом поцерског војводе Јанка Стојићевића“, брата „славно познатог војводе Милоша Поцера“, предала се на веру Турцима, на „јемство зворничког владике“.³ Међутим, када су се Срби предали, Турци су погазили веру, и поред великог броја изгинулих, око 300 српских ратника је похватано и послато у Цариград. Тек за време прве владе Милоша Обреновића 45 затвореника је враћено, док се осталима изгубио сваки траг.

Сл. 1. Распоред српских шанчева на подручју Лешнице

Како је Лешница била поприште дуготрајних борби, око ње је било подигнуто доста шанчева. За ове шанчеве Милан Ђ. Милићевић каже: „Од оних шанчева који су за време борбе са Турцима грађени око Лешнице, бејаше остао само један, такозвани Велики шанац, на брду с ове стране реке Лешнице. Још је у добром стању. И општина Лешничка у њем је сејала кукуруз за свој општински кош. Други сви, више или мање, поравњени су.“⁴

Међутим, свестраним истраживањем терена Лешнице и околне,⁵ после 175 година, утврђено је да Милићевић није био у праву. Наиме, зуб времена многе од лешничких шанчева није

³ Владимир Стојанчевић, *op. cit.*, стр. 79.

⁴ Милан Ђ. Милићевић, *op. cit.*, стр. 111.

⁵ Миливоје Васиљевић, *Археолошка рекогносцирања Подриња*, »Археолошки преглед« бр. 18.

„поравнио“. Они још одолевају времену и небризи поколења, и као најбољи споменици сведоче о дуготрајној и крвавој ослободилачкој борби српског народа против вековног турског ропства.

О значају ових шанчева, као и свих из времена првог српског устанка, о потреби за њиховим чувањем, најбоље говори писмо Проте Матије Ненадовића Друштву србске словесности, од 26. марта 1851. године, у коме он, поред осталог, каже: „Но ти су шанчеви у нужди сви од земље и дрвећа грађени, а земљу и дрво време разрушава и досад су многи разрушени и сама се места тек шанчине зову. Као што чујем као што су најглавнији и одбранителни шанчеви, као Делиград, Неготин, Мишар, Засавица, Лозница и многи други скоро поравњени и људи онакове и одбранителне и на гласу шанчеве у житне њиве и ливаде преобратили, жао ми је и грозим се кад помислим да ће пређе једног столећа сви, који од времена који од житеља засути и поравњени бити и ако им се скоро имена и места опишу и наше потомство о њима ништа знати неће кад су, од кога су, и зашто су грађени, но само што ће од житеља слушати имена шанчина, као и ми што сада знамо шта су предци наши радили, куда су војевали, шта су држали и када су шта градили, но се више на песме и преповедке ослањамо.“⁶

*

1. ШАНАЦ НА ГОЛОМ БРДУ (сл. 2)

Шанац се налази североисточно од насеља, са леве стране пута Шабац—Лозница. Ситуиран је на завршетку последње церске косе која се стрмо спушта ка Мачви. Облика је правоугаоног, са странама 54×23 м. На јужној, дужој страни усечен је у бедем капијски отвор од 4 м ширине, а наспрам њега налази се земуница, која је вероватно служила као склониште за људство, а делом и као барутана. Њени спољни бедеми представљали су заклон за стрелце који су бранили улаз, тј. капију шанца. Шанац је опасан ровом који је при дну широк 2 м, а просечна му је висина око 2,6 м, док је једино ров на северној страни дубок 4 м. Грудобран је ширине око 2 м.

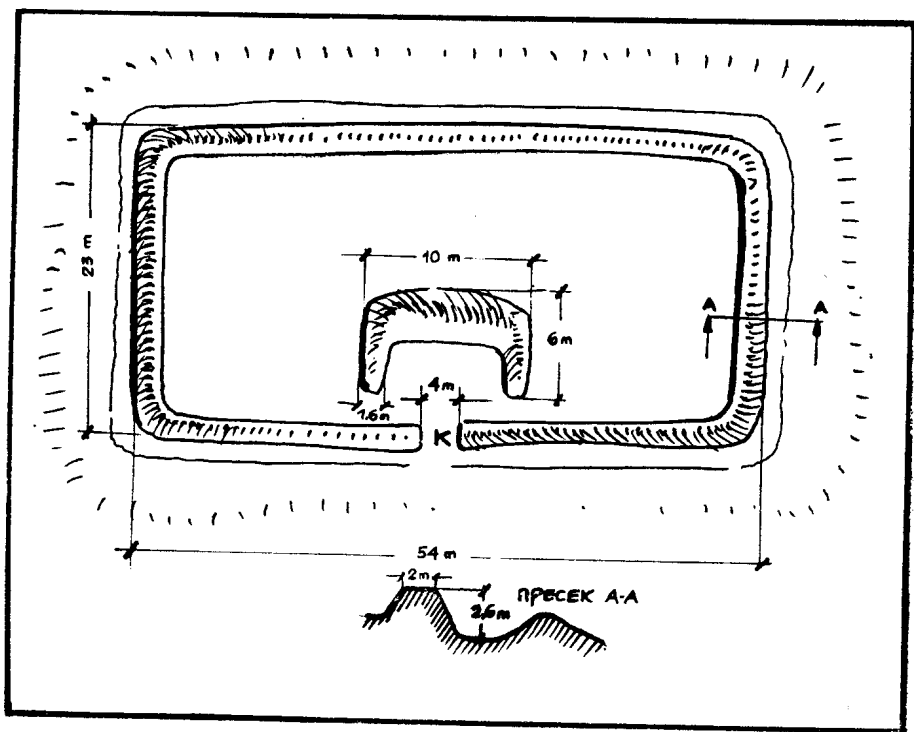
Из постојећих историјских извора не може се утврдити када је шанац изграђен и ко га је градио. Међутим, зна се да је у овом шанцу погинуо знаменити тамнавски јунак Јован Томић-Белов 1810. године.⁷

Својим положајем и оријентацијом према северу, шанац је онемогућавао Турцима кретање из Шапца ка Јадру и Босни, и обратно.

⁶ Р. Перовић, *Грађа за историју Првог српског устанка*, Београд, 1954, стр. 155/6.

⁷ Константин Ненадовић, *Живот и дела великог Ђорђа Петровића*, књ. 2, Беч, 1884, стр. 585.

Захваљујући густој и младој шуми која покрива шанац, објекат је скоро у потпуности сачуван. Сад се шума налази у власништву породице Котуровић из Лешнице.

Сл. 2. Шанац на Голем брду

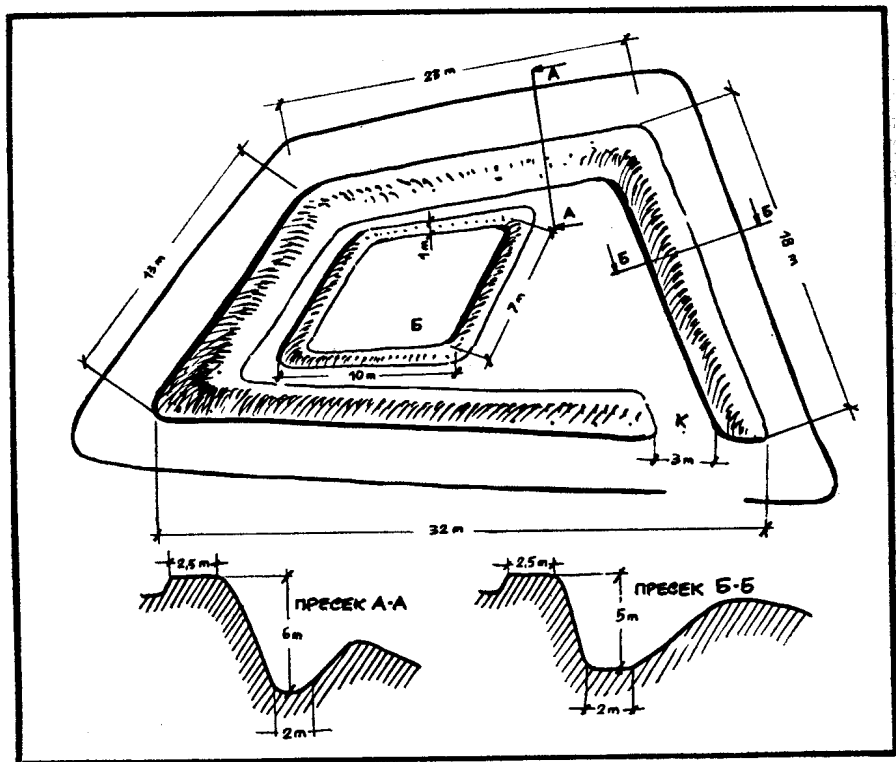
2. ШАНАЦ НА ВЕЛИМИРОВИЋА БРДУ

У продужетку шанца на Голем брду, а у правцу запада за око 500 м, постојао је шанац који је после првог светског рата затрпан. На овом месту сада се налази воћњак. Шанац је заузимао заравњени врх и имао задатак да контролише пут из Шачког потока и Шапца ка Јадру. О димензијама, изгледу и времену грађења овога шанца немамо никаквих података, нити видљивих остатака. О постојању овога шанца сазнали смо од власника земљишта Михаила Велимировића.

3. ШАНАЦ НА СИМИЋА БРДУ (сл. 3)

Шанац се налази јужно од шанца на Голем брду. Ситуиран је на вису последње церске косе која се делимично руши ка Шачком потоку и Мачви. Трапезоидног је облика, а димензије су му: североисточна страна 23 м, југозападна 32 м, источна 18 м и западна 13 м. На споју југозападне и источне стране бедема

усечена је капија ширине 3 м. У већем делу шанца (13 × 10 м) простире се земуница чији зидови имају дебљину 1 м. Грудобран је ширине 2,5 м, а ширина рова при дну износи 2 м, док се дубина креће од 1 до 6 м.

Сл. 3. Шанац на Симића брду

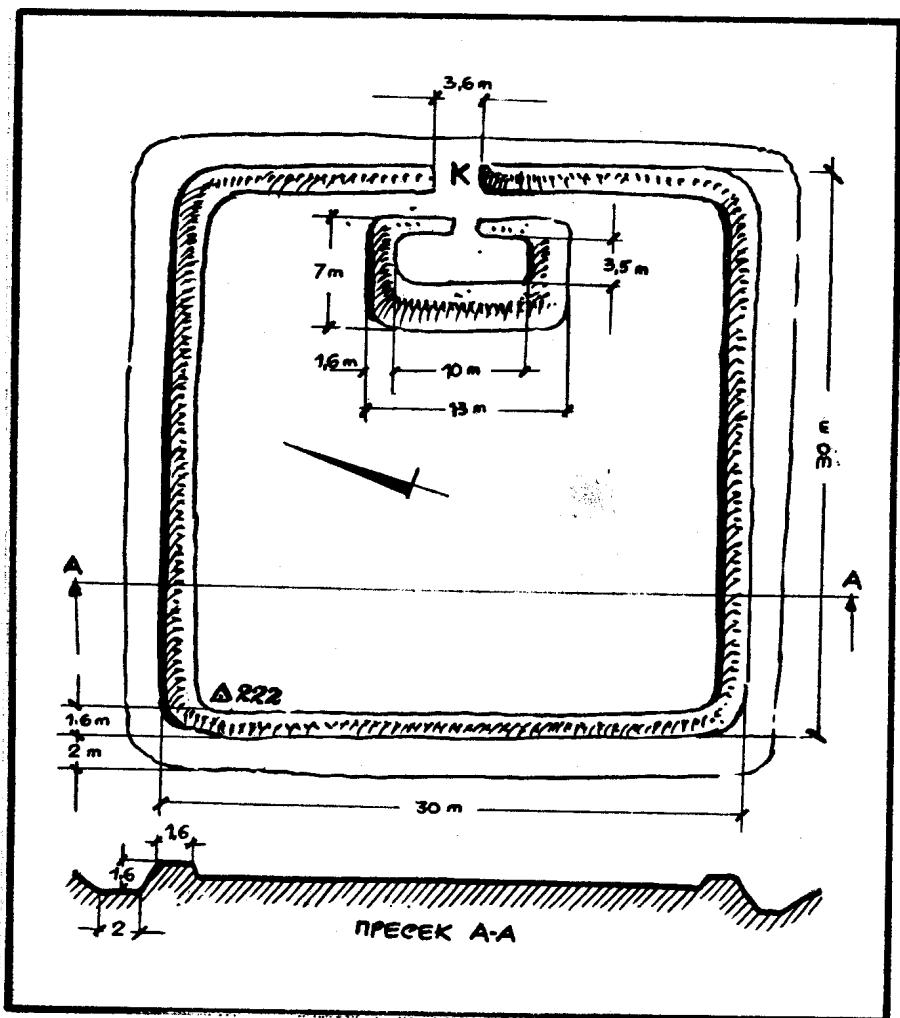
О овом шанцу немамо никаквих историјских података. Међутим, степен његове очуваности је најбољи податак. Очуваност овог објекта је условљена чињеницом да је земљиште обрасло шумом, а налази се у својини Шумског газдинства „Борања“.

4. ШАНАЦ НА ВИСУ И КОТИ ШАНАЦ (222) (сл. 4)

Вис Шанац налази се јужно од варошице. Ситуиран је на заравњеној главици. Облика је четвороугаоног, са странама од по 30 м. На средини источне стране бедема усечена је капија ширине 3,6 м. У унутрашњости утврђења, а наспрам капије, виде се остаци земунице димензија 13 × 7 м, са зидовима дебљине до 2 м.

Шанац је окружен ровом, при дну ширине 2 м, а дубине 1,6 м. У углу северног и западног бедема је проширење од 2 × 2 м.

и ту је укопан тригонометријски камен са ознаком коте 222 м. Највероватније је да је на овом месту била топовска табла, што би потврђивала и оријентација шанца, чија је западна страна окренута Дрини.

Сл. 4. Шанац на вису Шанац (кота 222 м)

И овде важи констатација да је шанац сачуван захваљујући густој шуми којом је обрастао, која је власништво Шумског газдинства „Борања“.

Ни за овај шанац не постоје никакви подаци у историјским изворима.

5. ШАНАЦ У РАНИТОВАЧИ

Прегледом терена у пољу Ранитовачи, које се налази југо-источно од Лешнице, а оивичено је рекама Јадром и Црњавом, као и путем Шабац—Лозница, нису утврђени остаци овога шанца. Према историјским изворима,⁸ у овоме шанцу био је рањен Карађорђе 1806. године, у њему је такође рањен и Јаков Ненадовић. Остаци овога шанца нису видљиви не само због зираћења земље него и због тога што Карађорђе није имао времена да сагради прави шанац, него само бусијски плот који се састојао од прошћа. По народном предању, место рањавања Карађорђа, што значи и место шанца, било је одмах по преласку данашњег моста на реци Јадру, а са десне стране пута Шабац—Лозница.

6. И 7. ШАНЧЕВИ У ЖИЧКОМ ПОЉУ

На жалост, и поред тога што се у појединим историјским изворима помињу борбе у Жичком пољу,⁹ трагове утврђења нисмо могли констатовати. Највероватније је да је један од поменутих шанчева уништен радом шљункаре, док је други, налазећи се на ушћу Жиче у Дрину, уништен радом Дрине.

Жичким пољем назива се простор омеђен рекама Дрином, Јадром, Жичом и савременим путем Шабац—Лозница, а југозападно од насеља Лешнице.

8. ВЕЛИКИ ШАНАЦ У ЛЕШНИЦИ (сл. 5 и 6)

Шанац се налази на изласку из варошице према Лозници, са леве стране пута, а на десној обали Лешничке реке. Трапезоидног је облика:¹⁰ јужна страна му је најдужа и износи 118 м, северна 95 м, источна 80 м и западна 70 м. Није са свих страна окружен ровом, сем са јужне и источне стране, што је условљено положајем шанца, који се уздиже изнад мочварног терена Лешничке реке. Дубина рова на јужној страни је 2,5 м, а на источној 3 м. У средњем делу источног рова дошло је до засипања и оштећења.¹¹ На северном бедуу направљени су вештачка рампа и отвор. Не може се са сигурношћу тврдити да ли је то и првобитна капија шанца. Са унутрашње стране је потпуно уништен орањем. И дан-данас шанац представља њиву на којој се

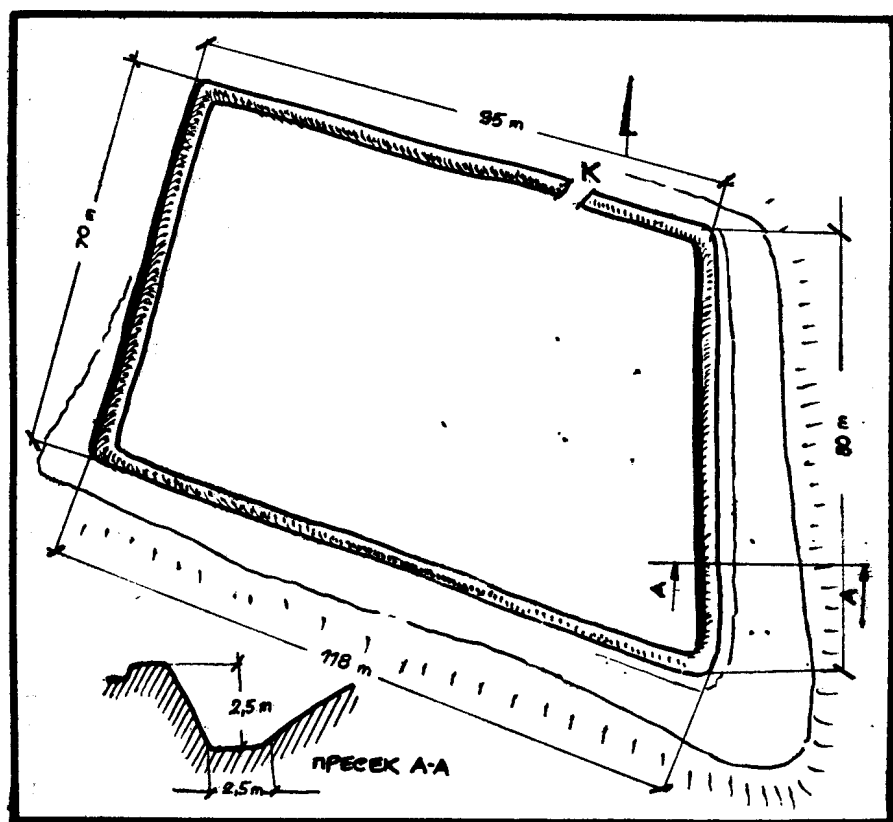
⁸ Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Београд, 1954, стр. 114/5.

⁹ Исто.

¹⁰ У књизи *Археолошки споменици у Србији, Западна Србија I, САН*, Грађа књ. IX, Археолошки институт, књ. 2, стр. 47, стоји да је шанац правилан четвороугао са странама 90 × 60 корачаји. Међутим, мерењем и катастарским снимком (сл. 5) дате су тачне димензије, које се наводе и у горњем тексту. Такође се оповргава тврдња да је шанац био делимично подзидан каменом и опеком, што се површинским прегледом терена и профила није могло утврдити.

¹¹ Део рова самовласно користи Драгутин Стефановић, који је подигао кућу на самој ивици рова, док сам ров користи као свињац.

сеју пшеница и кукуруз. У углу шанца који граде источни и јужни бедем постоји полукружно проширење бедема и рова, што указује на то да је ту била топовска табла.

Сл. 6. Велики шанец у Лешници

О времену изградње шанца не може се тачно говорити. Његова оријентација у правцу југа, тј. према некадашњој Лешници, ишла би у прилог тврдњи да је настао већ у самом почетку устанка, када је турска Лешница била опседнута устаницима. Постоји могућност да је шанец био делимично грађен за време опсаде Лешнице, у време рата Аустрије и Турске, 1788—1791. године.¹²

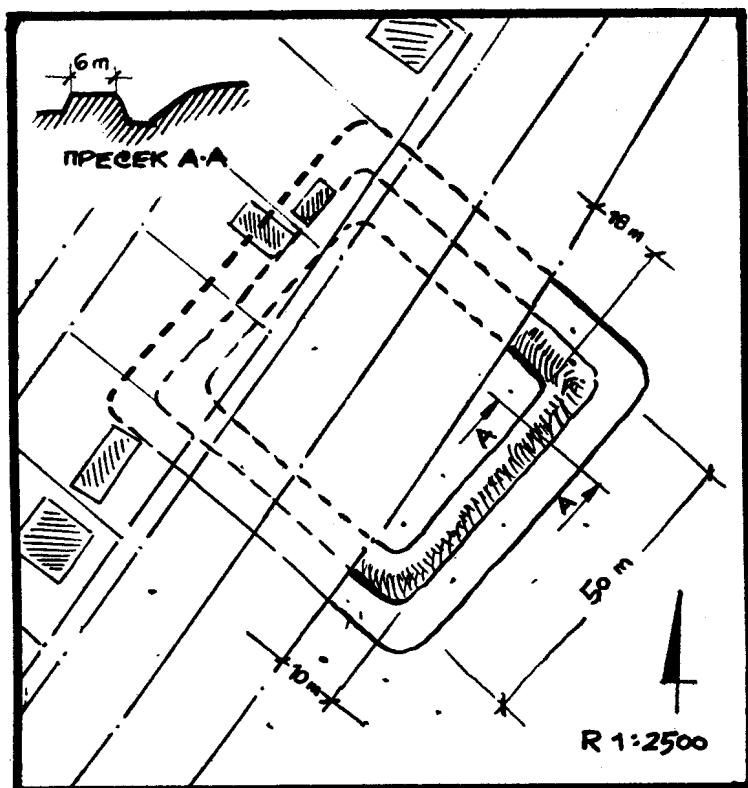
Шанец је нарочито познат из борби у августу 1813. године, када је у њему заробљено и у ропство одведено 300 устаника.

Шанец се данас налази у својини ОШ „Петар Тасић“ из Лешнице.

¹² Шабач у прошлости, I, Шабач, 1970, стр. 379.

9. ШАНАЦ У МАТИЋА ГРАДИНИ

Према народном предању, на простору између Лешничке реке и пута који води из варошице ка Дрини био је шанац. Прегледом терена констатовано је у дужини од 100 м удубљење које би индицирало утврђење типа грудобрана. Временом утврда

Сл. 7. Давидовића шанац

је разорена, а ров затрпан. Матића градина налази се северо-западно од варошице, на један километар од Великог шанца идући низводно Лешничком реком.

Утврђење је штитило приступ Лешници од Дрине дуж Лешничке реке. Ни за ово утврђење не постоје историјски подаци.

10. ДАВИДОВИЋА ШАНАЦ (сл. 7)

Одмах напомињемо да име шанца нема никакве везе са пуковником Давидовићем, познатим командантом фрајкора из рата 1788—1791. године, већ је добио име по власнику земљишта на

коме се налази. Већим делом шанац је уништен и затрпан, док су јужни бедем и ров у потпуности сачувани. У двориштима Милице Недељковић, Живорада Лукића, Стоје Перић и Милоја Марковића још се виде трагови — удубљење северног рова. На основу овога и очуваног дела може се закључити да је шанац био четвороугаоног облика, са странама од 50 м. Дубина очуваног рова износи 1,5 м, док му је ширина при дну око 5 м. Грудобран је прилично уништен и садашња измерена ширина износи 6 м.

Шанац се налази непосредно у насељу, у углу који граде Улица Станка Орловића и новопросечена Улица (која га делимично прелази) Драгољуба Лаушевића.

11. ШАНАЦ У КЛЕЈАМА (сл. 8)

Овде су констатовани остаци већег грудобрана полукружног облика, дужине 65 м. Испред грудобрана је ископани ров дубине 2, а ширине до 3 м. Грудобран је висине (од рова) око 8 м, његова ширина при дну је око 15 м, а у круни 2 м.

Својом оријентацијом према северу показује да је штитио приступ Турцима од Дрине ка Лешници и Шапцу. И за овај објекат не постоје никакви подаци у историјским изворима.

Шанац се налази са десене стране пута Шабац—Лозница, одмах на улазу у насеље, на кућном плацу Драгутина Бањца у Улици маршала Тита бр. 81.

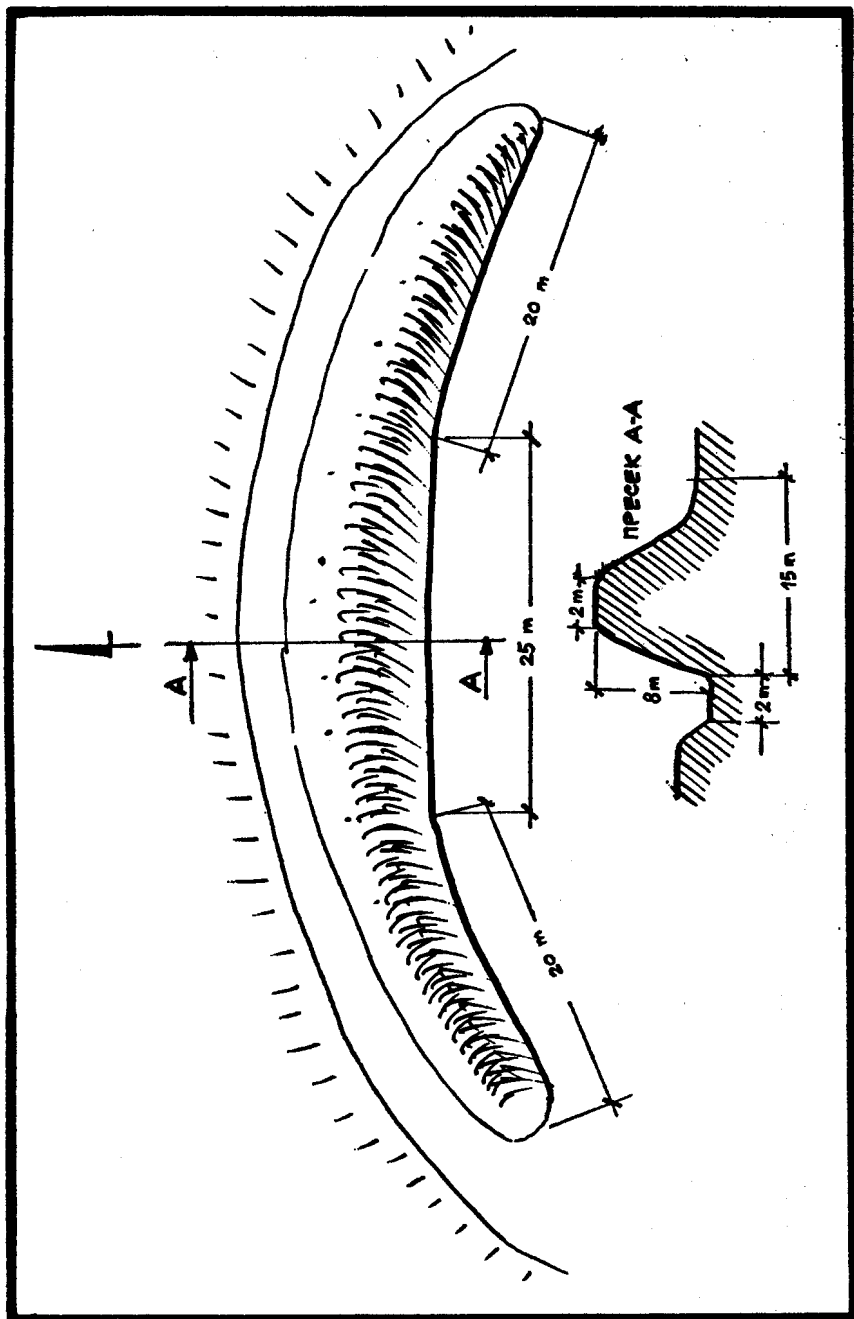
*

Устаници су већ од првих борби са Турцима градили шанчеве ради успешне одбране од далеко наоружаније и многобројније турске војске. Изградња и употреба шанчева није била непозната устаницима с обзиром на то да је добар број њих заједно са Карађорђем учествовао у фрајкору, на ратиштима широм Европе.

Шанчеви су грађени широм територије захваћене пламеном устанка. Како је фронт на Дрини имао изузетан значај у спречавању продора регуларне султанове војске из Босне, то је њихов број (6 сачуваних) на овом терену и највећи. Као потврда овога је најбољи пример Лешница. И после 175 година од почетка устанка постоје доста добро очувани шанчеви.

Истраживањем терена и коришћењем историјских извора, на овом простору смо утврдили постојање 11 шанчева. Међутим, два шанца у Жичком пољу и шанац у Ранитовачи, који се помињу у историјским изворима, време и људи су потпуно уништили.¹³ Шанац на Велимировића брду такође је у потпуности уништен и за његово постојање знамо из приче власника земљишта и старијих мештана. То важи и за шанац у Матића гради-

¹³ Исто као под 8; Константин Ненадовић, *op. cit.*, стр. 121 и XLII.

Сл. 8. Шанец у Клејама

ни, где се још назире траг рова. Судбину поменутих шанчева доживљава и Давидовића шанац, који је око 75% уништен и засут.

Колики су значај устаници придавали изградњи утврђења говори и чињеница да је Карађорђе тражио од руске команде да пошаље у Србију стручњака за фортификацију, који би прегледао сва постојећа утврђења и дао потребне инструкције за њихову поправку као и упутства за боље одређивање места подизања утврђења, а нарочито да објасни устаницима правилније постављање топовских табла ради успешније одбране. С обзиром на овај устанички захтев, руска команда је у пролеће 1808. године послала инжењеријског мајора Грамбергера као инструктора за фортификацијске радове. Грамбергер је добио задатак да обиђе сва устаничка утврђења, а нарочито она подигнута на дринском фронту, односно на западној граници устаничке територије. Извршавајући овај задатак, Грамбергер је обишао и лешничке шанчеве.¹⁴

Лешнички шанчеви распоређени су у круг (сл. 1) чији центар представља Велики шанац, у коме је био главни српски логор. Овакав распоред упућује на њихову функцију предстража главном логору и запречавања продора босанских Турака ка Мачви и Шапцу. Шанчеви на Голом брду, Велимировића брду, Симића брду и шанац на коти 222 м запречавали су пролаз Турака из Јадра.

Све шанчеве можемо поделити у две групе: девет их је затвореног типа, док су два отвореног типа, тј. грудобрани (Матића градина и шанац у Клејама).

На основу очуваних шанчева могу се утврдити следеће карактеристике: сва утврђења су земљана, ојачана рововима и палисадом, сва су четвороугаона и приближно истих димензија, сем Великог шанца. Опасани су дубљим рововима са спољне стране и усеченим отворима — капијама. Ровови су висине-дубине од 1,6 до 7 м, што је условљено тереном и примедбама Грамбергера да ровови морају бити дубљи.¹⁵ Грудобрани су дебљине до 2 м, док им је висину тешко одредити. Са унутрашње стране је немогуће (без ископавања) говорити о банкету и унутрашњем рову, који су свакако морали постојати.

У шанчевима на Голом брду, Симића брду и на коти 222 м постоје трагови објеката укопаних у земљу који су били склоништа посаде или барутане. Ти објекти су постављени наспрам капијских отвора (сем шанца на Симића брду), а њихови земљани бедеми су били одлична заштита стрелцима распоређеним за обезбеђење улаза-капије шанца. За објекат на Симића брду може се рећи да је већих димензија и несразмеран је величини шанца (сл. 3).

¹⁴ Душан Перовић, *Једно сведочанство о устаничким пограничним утврђењима у 1808. години*, »Зборник Историјског музеја Србије« бр. 6, Београд, 1969, стр. 14.

¹⁵ Оп. cit., стр. 13.

Сл. 9. Изглед реконструисаног шанца

Топовске табле су констатоване у Великом шанцу, шанцу на коти 222 м и шанцу на Голом брду. Ово се слаже и са Грамбергеровим извештајем, који каже да су у Лешници била само 3 топа од по 3 фунте.

За већину шанчева можемо рећи да су настали после 1805. године, а нарочито за време опсаде Шапца, крајем 1806. и почетком 1807. године, када је требало спречити помоћ од стране босанских Турака.

Овим прилогом желели смо да у циљу неговања и чувања револуционарних и ослободилачких традиција нашег народа подсетимо на потребу за чувањем аутентичних споменика, који најбоље говоре о бурној и беспштедној борби са вековним турским поробљивачем. Користећи прилику када се обележавају јубиларне године почетка првог српског устанка и његових најзначајнијих битака, скрећемо пажњу на изузетан број још увек добро сачуваних фортификацијских објеката, који сами за себе представљају и највеће споменике. Плашимо се да и они не доживе судбину мишарског, засавичког, лозничког и других већих и значајнијих шанчева и да се тако не обистини у потпуности слутња Проте Матије Ненадовића од пре 130 година.

С обзиром на улогу које је Подриње имало у првом српском устанку, овај рад је само почетак истраживања и проучавања устаничке фортификације Подриња, чији се трагови и поред другог временског периода још увек добро виде.

THE LEŠNICA TRENCHES

Eleven fortifications of the trench type dating from the First Serbian Uprising have been ascertained on the basis of historical sources and field work in the area of Lešnica. The large number of trenches is doubtless indicative of the exceptional significance of the Drina front in preventing Turkish army incursions upon Serbia from Bosnia. Five trenches are completely preserved, two partly filled in, and for the remaining four only the site is known.

These trenches and their relation to Lešnica point to the existence on the Drina of a permanent crossing point on the Janja-Lešnica route. The crossing was used in particular at the time of the First Serbian Uprising for the speedier intervention of Bosnian units in western Serbia. Lešnica itself had to be isolated as the other end of an unassailable bridgehead. An investigation of the trenches calls for not only historical research but also archaeological works which are yet to begin. This would prevent the trenches' undergoing the same fate as many others, such as those at Deligrad, Mišar, Zasavica, etc., which have been destroyed and covered over in the course of time.